

Розділ 4

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.241.2(477)

С. Я. Бурда

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПОКАРАННЯ У ВИДІ СЛУЖБОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Висвітлено історію виникнення покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. Заналізовано кримінальне законодавство України, яке регламентує цей вид покарання, наведено його кримінально-правову характеристику. Досліджено стан дотримання і забезпечення прав та обов'язків категорії громадян, які відбувають покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. Здійснено спробу охарактеризувати сучасний стан і тенденції розвитку означеного виду покарання в кримінальному праві України.

Ключові слова: *Кримінальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, кримінальне покарання, кримінально-правова характеристика, засуджений, військовослужбовець.*

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України не наводить поняття названого покарання. Враховуючи ж відповідні положення статей 50, 52 і 58 КК України, службові обмеження для військовослужбовців можна означити як застосований лише до військовослужбовців не строкової служби вид основного покарання, що передбачає під час його відбування відрахування із грошового забезпечення засудженого в дохід держави, заборону (неможливість) підвищення винного за посадою і у військовому званні та незарахування йому часу перебування на військовій службі, протягом якого він відбував це покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. З цього визначення випливає, що зміст покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців полягає в тому, що протягом строку його відбування зі суми грошового забезпечення засудженого

проводиться відрахування в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 10 до 20 відсотків (ч. 2 ст. 58 КК України). Таке відрахування здійснюється щомісячно. Водночас треба мати на увазі, що, по-перше, визначений судом розмір відрахувань проводиться з усієї суми місячного грошового забезпечення військовослужбовця незалежно від інших утримань чи майнових стягнень (аліментів тощо), тобто із нараховуваного, а не із фактично отриманого грошового забезпечення, і, по-друге, лише із його грошового забезпечення. Річ у тім, що військовослужбовці отримують не тільки грошове, а й матеріальне забезпечення та інші виплати. Структура цих видів забезпечення та виплат визначається відповідними нормативно-правовими актами.

Метою статті є вивчення та аналіз кримінального покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, а також практики його застосування.

Стан дослідження. Окремим аспектам вивчення цього виду покарання присвячено чимало наукових розвідок. Зокрема, вони стали предметом аналізу у працях таких учених, як М. І. Бажанов, Ю. В. Балулін, І. Г. Богатирьов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. К. Гришук, А. Х. Степанюк, М. М. Сенько, Б. О. Кирись, С. С. Яценко тощо.

Виклад основних положень. Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців передбачене у кримінальному праві України вперше. З приводу необхідності запровадження цього покарання М. І. Бажанов писав: «Останнє представляє собою ніщо інше, як виправні роботи для військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби). Уведення цього виду покарання викликано тим, що виправні роботи в їх чистому виді до військовослужбовців не застосовуються і можливості індивідуалізації покарання до цієї категорії засуджених різко звужуються, зводяться по суті до позбавлення волі. Можливості військових судів виявляються обмеженими порівняно з судами загальної юстиції. Уведення розглядуваного покарання усуває цю незгідність чинного КК України» [3, с. 170]. На те, що службові обмеження для військовослужбовців є своєрідними виправними роботами для цих осіб, вказувалось і у пояснювальній записці до проекту нового КК України [4, с. 138]. Так само розцінюється це покарання і у наукових працях, опублікованих після набрання чинності КК України 2001 року [5, с. 310; 6, с. 210].

Такий вид покарання передбачає відрахування із грошового забезпечення засудженого в дохід держави. З цього випливає, що воно може застосовуватися лише до осіб, які отримують таке забезпечення. Військовослужбовцям, яким грошове забезпечення не виплачується,

це покарання призначатися не повинно, хоча текстуально такої заборони ст. 58 КК України і не містить.

Але як бути тоді, коли після постановлення вироку суду грошове забезпечення засудженому з певних причин перестає виплачуватись? Ідеться, зокрема, про військовослужбовців (причому як жінок, так і чоловіків), яким надано відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами чи для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Кримінальний кодекс України відповіді на поставлене запитання не дає. Немає яких-небудь рекомендацій з цього приводу і в літературних джерелах.

Під час відбування покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців засуджений не може бути підвищений ні за посадою, ні у військовому званні, а час перебування на військовій службі, протягом якого засуджений відбував це покарання, не зараховується йому у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання [1].

За законом, підвищення засудженого під час відбування аналізованого покарання за посадою та у військовому званні недопустиме навіть тоді, коли для цього є всі необхідні підстави. Водночас треба підкреслити, що КК встановлює заборону тільки на підвищення винного за посадою та у військовому званні і, отже, вона не поширюється, скажімо, на державні нагороди або ті чи інші відзнаки, кваліфікаційні розряди, класи чи категорії, яких фактично заслуговує і юридично (тобто згідно з відповідними нормативно-правовими актами) може мати особа, що відбуває покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.

КК України забороняє зараховувати час, упродовж якого особа відбувала покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, лише у строк вислуги років для присвоєння їй чергового військового звання. Що ж стосується можливості врахування його в усіх інших випадках (наприклад, у разі обчислення загального строку вислуги років для одержання пенсії, загального стажу роботи), то ніяких обмежень з цього приводу не встановлено.

Мета покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців може бути досягнута повною мірою лише тоді, коли одночасно реально спрацьовуватимуть усі передбачені ним обмеження. Сказане стосується і заборони підвищувати засудженого під час відбування цього покарання за посадою та у військовому званні і зараховувати йому час перебування на військовій службі, протягом якого він відбував таке покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Тимчасом далеко не всі військовослужбовці,

до яких формально може бути застосоване це покарання, мають перспективу підвищення за посадою та у військовому званні. Тому якщо засуджений займає максимально високу для нього посаду чи має максимально високе для нього військове звання, то встановлена цим покаранням заборона підвищувати його за посадою і у військовому званні та зараховувати йому час перебування на військовій службі, впродовж якого він відбував це покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання втрачає будь-який сенс. У разі призначення такій особі покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців воно фактично полягало б, як справедливо зазначається у літературі, «лише у відрахуванні із суми грошового забезпечення в дохід держави» [9, с. 59], що прийнятним визнано бути не може. Наведене вказує, що аналізоване покарання повинно призначатися лише тим військовослужбовцям, які мають перспективу підвищення за посадою і у військовому званні. До засуджених, котрі цієї перспективи не мають, його застосовувати не слід. Не повинно призначатися це покарання і особам, які досягли або невдовзі досягнуть граничного віку чи визначеного строку (приміром, контрактом) перебування на військовій службі або мають вислугу років для призначення пенсії чи право на звільнення з військової служби з призначенням пенсії (наприклад, за станом здоров'я).

Засуджені до такого виду покарання, як це впливає з його змісту, продовжують перебувати на військовій службі, зокрема й на посадах, які вони займали під час вчинення злочину. З огляду на це службові обмеження для військовослужбовців, як видається, не повинні застосовуватися до осіб, які вчинили злочини, пов'язані з виконанням ними службових чи професійних обов'язків, коли залишення їх на тій самій посаді може призвести до послаблення виховного й попереджувального впливу покарання або до вчинення таких самих чи однорідних злочинних діянь. Не повинно, на наш погляд, призначатися це покарання і особам, котрі займають посади, пов'язані з керівництвом підлеглими, проведенням виховної чи навчальної роботи, оскільки наявність судимості є несумісною з перебуванням на таких посадах.

Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців передбачає перебування засудженого на не строковій військовій службі. А як бути тоді, коли він після постановлення вироку суду з тих чи інших причин був звільнений з неї? Часткову відповідь на це запитання дає ч. 3 ст. 84 КК України. У ній зазначено, що засуджені до службових обмежень військовослужбовці в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від пока-

рання. Що робити зі засудженими до такого покарання в усіх інших можливих випадках їх звільнення з військової служби, КК України не вказує.

Вирішуючи питання про те, як бути зі засудженим до розгляданого покарання у разі звільнення його після постановлення вироку суду з військової служби, потрібно, вважаємо, виходити з такого. Сам по собі факт неможливості виконання засудженим призначеного йому покарання не може бути безумовною підставою для звільнення його від відбування цього покарання. Таке звільнення допустиме лише у разі неможливості виконання найменш суворого з встановлених системою покарань виду покарання або настання обставин, котрі унеможливають відбування будь-якого виду покарання. У решті ж випадків покарання, виконання якого засудженим стало неможливим, має підлягати заміні на менш суворий вид покарання. Зважаючи на місце службових обмежень для військовослужбовців у системі покарань, вони, як про це сказано вище, могли б замінюватись громадськими роботами або штрафом із розрахунку 8 годин громадських робіт за 3 дні службових обмежень для військовослужбовців або 3 встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за 1 місяць службових обмежень для військовослужбовців. Звісно, що реалізація цієї пропозиції передбачає внесення відповідних доповнень у ст. 58 КК і змін у ч. 3 ст. 84 КК України.

В окремих наукових працях вказується, що цей вид покарання полягає:

а) у примусових заходах майнового характеру: в дохід держави відраховується частина грошового забезпечення засудженого;

б) в тому, що на засудженого вчиняється моральний вплив – він не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, строк покарання не зараховується йому у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання [9, с. 139; 10, с. 165].

Згідно з ч. 1 ст. 50 КК України, покарання є застосуванням судом від імені держави до особи, яка вчинила злочин, заходом примусу, а не моральним впливом на неї. І полягає цей захід примусу, як зазначено у цій кримінально-правовій нормі, у «передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» [1], а не у тих чи інших втратах морального порядку. Інакше кажучи, оскільки покарання – це кримінально-правове, а не моральне явище, то і зміст його визначається нормами кримінального права, а не нормами моралі. Сказане повною мірою стосується і службових обмежень для військовослужбовців. Хоча засуджена до цього покарання особа і залишається на військовій службі, її права в ній обмежуються, оскільки з отриманого грошово-

го забезпечення частина відраховується в дохід держави, вона не може бути підвищена за посадою та у військовому званні, а час перебування на військовій службі, протягом якого особа відбувала це покарання, не зараховується їй у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

Усі ці обмеження встановлені ч. 2 ст. 58 КК України, а не нормами моралі, і тому вони є наслідком (результатом) кримінально-правового, а не морального впливу на засудженого. З огляду на наведене, твердження про те, що заборона підвищення особи, засудженої до службових обмежень для військовослужбовців, за посадою і у військовому званні та незарахування їй часу перебування на військовій службі, протягом якого вона відбувала це покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання є проявом морального (а не кримінально-правового) впливу на неї, слід визнати таким, що не відповідає дійсності.

Службові обмеження для військовослужбовців є спеціальним видом покарання. До військовослужбовців строкової служби цей вид покарання не застосовується. Зрозуміло, що воно не може призначатись і особам, які ще або уже не перебувають на не строковій військовій службі. Службові обмеження для військовослужбовців є покаранням, що застосовується лише як основне. У такій якості вони можуть призначатись, по-перше, на строк від 6 місяців до 2 років тоді, коли їх передбачає санкція статті (частини статті), за якою засуджується військовослужбовець не строкової служби [1].

У ч. 1 ст. 58 КК України злочини, за вчинення яких можуть застосовуватись службові обмеження для військовослужбовців, означені словами «у випадках, передбачених цим Кодексом» [1]. Це визначення потребує уточнення, оскільки воно не вказує з необхідною конкретністю, у яких саме випадках (за вчинення яких саме злочинів) допускається застосування цього покарання, тим паче що будь-яке покарання призначається у випадках, передбачених КК України. Службові обмеження для військовослужбовців застосовуються не просто у випадках, передбачених КК України, а тоді, коли вони вказані у санкціях статей (їх частин) Особливої частини цього Кодексу, що встановлюють відповідальність за вчинення військових злочинів. З огляду на наведене у ч. 1 ст. 58 КК України слова «у випадках, передбачених цим Кодексом», правильно було б замінити словами «у випадках, передбачених відповідними статтями Особливої частини цього Кодексу за вчинення військових злочинів».

Службові обмеження для військовослужбовців можуть застосовуватись також у разі:

а) призначення їх на підставі ст. 69 КК України як більш м'якого покарання, ніж передбачено законом за вчинений військово-службовцем не строкової служби злочин;

б) заміни ними як більш м'яким покаранням призначеного особі більш суворого виду покарання, якого або уже не передбачає санкція статті (її частини), за котрою вона засуджена, або якщо він скасований взагалі (ч. 1 і 2 ст. 74 КК України);

в) заміни ними як більш м'яким покаранням призначеного засудженому покарання чи його невідбутої частини на підставі акта про помилування (ст. 85 КК України). У названих випадках розглядуване покарання застосовується також на строк від 6 місяців до 2 років.

Для застосування цього покарання не має значення, яку роль виконувала особа у вчиненні злочину – виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача, пособника, і чи був він закінченим, чи мало місце лише готування до нього, чи замах на його скоєння. Службові обмеження для військовослужбовців можуть призначатись як за вчинення одного злочину, так і за сукупністю злочинів та вироків.

Порядок виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців регламентований ст. 47 Кримінально-виконавчого кодексу України [2].

Висновки. У заданій кримінально-правовій нормі вказаний елемент змісту розглядуваного покарання словесно виражений дещо по-іншому. У ній зазначено, що у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання не зараховується «строк покарання». Однак це формулювання слід визнати не зовсім вдалим. Річ у тім, що насправді у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання не зараховується не строк покарання, тобто не термін призначених засудженому службових обмежень для військовослужбовців, а той час перебування на військовій службі, протягом якого він відбував це покарання. У зв'язку з цим у другому реченні ч. 2 ст. 58 КК України слова «строк покарання» доцільно замінити словами «час перебування на військовій службі, протягом якого він відбував це покарання».

У разі, коли грошове забезпечення засудженому перестає виплачуватися, невідбута частина службових обмежень для військово-службовців повинна підлягати заміні більш м'яким покаранням. З огляду на місце цього покарання у системі покарань, воно могло б замінюватися громадськими роботами або штрафом. Враховуючи ж відповідні положення ч. 1 ст. 72 і ч. 3 ст. 57 КК України щодо співвідношення цих видів покарань, така заміна могла б здійснюватись із розрахунку 8 годин громадських робіт за 3 дні службових обмежень

для військовослужбовців або з встановлені законодавством неоподатковувані мінімуми доходів громадян за 1 місяць службових обмежень для військовослужбовців. Для практичної реалізації цих рекомендацій необхідно внести відповідні доповнення у ст. 58 КК України.

1. Кримінальний кодекс України: станом на 06.10.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

2. Кримінально-виконавчий кодекс України: станом на 28.08.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

3. Бажанов М. И. Наказание в проекте УК Украины. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х., 1999. Вип. 38. С. 167–179.*

4. *Українське право.* 1997. Ч. 2. К., 1997. С. 138–152.

5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.-Х., 2001. 416 с.

6. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К., 2003. 1196 с.

7. Офіційний вісник України. 2003. № 22. Ст. 1004.

8. Маляренко В. Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. К., 2003. 156 с.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доповн. К., 2003. 1056 с.

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-тє вид., переробл. та доповн. К., 2018. 1360 с.

Burda S. Ya. History of Occurrence and Modern State of Punishment in the Form of Service Restrictions for Servicemen

The article deals with the history of the occurrence of punishment in the form of official restrictions for servicemen, analyzes the criminal legislation of Ukraine, which regulates this type of punishment, gives its criminal and legal characteristic, gives attention to the state of observance and ensuring rights and obligations of the category of citizens serving sentences in a kind of service restrictions for servicemen, an attempt to characterize the current state and trends of development of a certain type of punishment in the criminal law of Ukraine is made.

The Criminal Code of Ukraine does not convey the notion of punishment. Taking into account the corresponding provisions of Art. 50, 52, and 58 of the Criminal Code of Ukraine, service restrictions for servicemen can be defined as applicable type of basic punishment only to non-conscripted military personnel, which provides the deduction from the financial support of the convicted person in the income

of the state, the prohibition (impossibility) to increase the guilty person by position and in the military rank and non-payment of his time of military service during which he served this sentence, in the term of service for the assignment of another military rank.

From this definition it follows that the content of the punishment in the form of official restrictions for servicemen is that during the term of his servicing the deduction from the amount of the financial support of the convicted, to the state income in the amount established by the court sentence, in the range from 10 to 20 percent (part. 2, Article 58 of the Criminal Code of Ukraine) is conducted. Such deduction is made monthly.

It should be borne in mind that, firstly, the amount of deductions determined by the court is made from the total amount of monthly maintenance of a serviceman regardless of other deductions or property charges (alimony, etc.), that is, from the extra charged, and not from the actual received money security, and, and secondly, only from his money security. The fact is that servicemen receive not only monetary, but also material security and other payments. The structure of these types of security and benefits is determined by the relevant legal acts.

Key words: Criminal Code, Criminal and executive code, criminal punishment, criminal and law description, convicted, serviceman.

Стаття надійшла 23 жовтня 2018 р.

УДК 343.123

Л. Ф. Гула,
Н. Л. Гула

ЗАХОДИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ (ПОПЕРЕДЖЕННЯ) ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ

Розглянуто поняття та розкрито зміст індивідуальної профілактики злочинності в кримінально-виконавчих установах. Охарактеризовано структуру і форми індивідуальної профілактики пенітенціарних злочинів.

Окреслено фактори, що зумовлюють застосування індивідуально-профілактичних заходів до засуджених, які перебувають в установах виконання покарання. Визначено основні категорії засуджених, які потребують профілактичного впливу.

Перелічено заходи та методи, що їх необхідно застосовувати до засуджених з метою відмови від вчинення ними злочинів під час відбування покарання у виправних колоніях.

Ключові слова: пенітенціарна злочинність; профілактика; індивідуальна профілактика; форми профілактики; методи профілактики; профілактичний облік; засоби впливу.